

DOAMNELE ROMÂNE DIN BUCOVINA: ELITISM, FILANTROPISM, MILITANTISM (1891–1918)*

HARIETA MARECI-SABOL

Despre *Societatea Doamnelor Române din Bucovina* s-a scris, mai mult sau mai puțin¹, încercându-se chiar o încadrare a sa în ceea ce istoricii și sociologii au numit *feminism*, ca mișcare socială organizată și revendicativă². Cercetarea documentelor istorice atestă și în Bucovina o schimbare fundamentală în condiția femeii, proces declanșat de transformările revoluționare specifice epocii moderne. La fel ca în Țările Române din primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar și ca în celelalte provincii ale Imperiului austriac, în Bucovina se instalaseră condițiile absolut necesare pentru antrenarea femeii în viața socială, reluându-se în formule similare ceea ce I. Heliade Rădulescu motivase în al său „Curier de ambe sexe” (1837): „jumătate din omenirea contemporană este de sexul cel frumos și deosebit că și ea poate să-și reclame în soțietate drepturile de om atingătoare la felul său”³.

* Comunicare susținută la Simpozionul științific internațional „Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX–XX. 150 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, organizat de Institutul „Bucovina” în colaborare cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava și Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Rădăuți–Cernăuți, 28–29 iunie 2012.

¹ Sofia Ștefanovici, *Societatea Doamnelor Române din Bucovina*, Cernăuți, 1906; T. V. Ștefanelli, *Mișcarea feministă din Bucovina*, în „Viitorul româncelor”, nr. 4, aprilie 1912, p. 55–57; Olga Ștefanovici, *Societatea Doamnelor Române din Bucovina*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Județean, 1993, XX; Emilian Dan Petrovici, *Repetoriul societăților culturale-naționale românești din Bucovina (1848–1918)*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Județean, 1993, XX; Daniela Popescu, *Despre Societatea Doamnelor Române din Bucovina*, în vol. *Simpozionul Național „Cultură și civilizație în mănăstirile românești”*, Suceava, Editura Cygnus, 2009, p. 91–95.

² Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838–1929)*, Iași, Editura Polirom, 2002; Mihai-Ștefan Ceașu, *Femeile în procesul de emancipare națională a românilor din Bucovina*, în vol. C. Turliuc și M. N. Turliuc (coord.), *Condiția femeii în societatea modernă*, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, Editura Performantica, 2004.

³ Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 12.

Ieșirea femeii române din cadrul preocupărilor strict casnice a devenit vizibilă la 1848, atunci când îndemnul generației pașoptiste și ale celei unioniste, adresate în repetate rânduri femeilor române, de a se angaja, alături de soții și frații lor, în acțiunea de modernizare, pe temeuri democratice, a țării, nu au rămas fără ecou. Silvia Bălan scria despre unica fiică a stolnicului Iordachi Murguleț – *Ilinca, mama fraților Hurmuzachi* – educata și eleganta moștenitoare a moșiei Mihalcea, de lângă Cernăuți, ca despre o entuziastă susținătoare a cauzei naționale. Nu întâmplător, frații Hurmuzachi, alături de Iacob Mureșianu, Alexandru Papiu-Ilarian, Timotei Cipariu ori Ion Maiorescu au inspirat și sprijinit cea mai veche și mai prestigioasă organizație de femei din Transilvania: Reuniunea Femeilor Române, constituită la Brașov, în 1850, cu scopul ajutorării „fetițelor orfane române mai sărace”⁴. Grație fondurilor alocate de Bisericile Ortodoxă și Greco-Catolică, de băncile românești și de românii înstăriți de pretutindeni, mai multe orfane au fost trimise la studii, au fost create școli secundare de fete și apoi internate la Sibiu, Blaj și Brașov, s-au pus bazele unei biblioteci a Reuniunii ș.a. Ulterior, modelul Reuniunii Femeilor Române din Brașov a motivat crearea unor asociații similare la Sibiu, Blaj, Hunedoara, Deva, Făgăraș, făcând ca româncele să nu rămână „cu nimic îndărătul zelului și a avântului național al eroilor lor soți”⁵.

Într-una din notele publicate de Dionisie Olinescu în revista lui Iosif Vulcan, „Familia”, se menționează că, pentru a nu rămâne „înăpoia românilor din Ungaria”, în anul 1856 „s-a pornit înființarea societăților doamnelor române de pe la diferite orașe de căpetenie”⁶. La 1859, în același periodic, sunt amintite numele a două bucovinence angajate în acțiuni filantropice – Elena Popovici Logothetti⁷ și Natalia Hurmuzachi⁸ – iar în 1877 se consemnează existența unui comitet menit să-i ajute pe cei aflați pe

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, nr. 38, 17 mai 1852, p. 97.

⁵ Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 24.

⁶ Dionisiu O. Olinescu, *Societatea doamnelor rom. din Bucovina*, în „Familia”, anul XXVII, p. 56.

⁷ Elena Popovici Logothetti (1841–1928) s-a născut în satul Slobutca, în familia boierului Luis de Logothetti și a Victoriei Costin din Șipeniț. Era sora lui Emanuil, cel care ocupase slujbe importante, precum cea de comis, serdar, armaș, logofăt, hatman. S-a căsătorit la 8 februarie 1859 cu boierul din Stupca, Alecu, cavaler de Popovici, fost deputat dietal. Acțiunile caritabile desfășurate în cadrul organizației Crucea Roșie i-au adus, în anul 1920, „Crucea Elisabetei”, conferită de Principesa României. După moartea soțului, a înființat o fundație cu numele acestuia, intrată sub patronajul Societății pentru Cultura și Literatura Română. Cf. „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, nr. 458, 1 iulie 1920, p. 3).

⁸ Natalia Hurmuzachi (1842–1916) a fost fiica baronului Manolachi Stârcea și soția lui Nicolae Hurmuzachi. Frații săi, Eugen și Victor Stârcea, au deținut funcții importante în Bucovina – primul a fost consilier al guvernatorului provinciei, Alexani, iar al doilea a fost deputat în Dieta Bucovinei și Camera imperială din Viena. Cf. Petru Rusșindilar, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Iași, Editura „Glasul Bucovinei”, 1995, p. 32.

frontul ruso-româno-turc. Cele 12 membre ale sale, împărțite în două filiale corespunzătoare celor două ținuturi – Cernăuți (aflat sub conducerea Nataliei Hurmuzachi) și Suceava (coordonat de Elena Popovici Logothetti) – au contribuit, cu „multă dragoste și râvnă”, la „reușita războiului și pecetluirea independenței”⁹, colectând medicamente, scamă, bandaje, alimente și bani pentru cei „aflați pe câmpul de luptă sau în spitalele de campanie”¹⁰.

Celor două „doamne române” li s-a alăturat Isabella de Buchenthal-Dobrowolski, soț ia lui Gheorghe Flondor¹¹. Activând în cadrul Societății Muzicale „Armonia”, împreună cu fiii săi și cu muzicianul Leon, cavaler de Goian, ea avusese „măreț ul și fericitul gând de a preface viața a tristă și monotonă într-un rai de veselie”, reușind să atragă mult și români și să scoată la iveală graiul, portul, datina și cântecele naț ionale”¹². În anul 1885, aceeași Isabella Flondor a luat iniț iativa ajutorării elevilor nevoiași cu haine, drept recompensă pentru rezultatele bune obț inute la învăț ătură. Cum aceste ajutoare erau insuficiente, directorul Școlii greco-ortodoxe din Cernăuți i, Ioan Litviniuc, a apelat la bunăvoința a mai multor reprezentante ale „elitei naț ionale”, rugându-le să colecteze ceva pentru „românași ii necăși i”. Au răspuns solicitării sale Alma Volcinski, Aglaia Isopescul, Olga Grigorcea și Sofia Ștefanovici. Din colecta lor au fost distribuite haine în valoare de 450 de florini, în prezența arhimandritului vicar, arhiepiscopul Arcadie Ciupercovici, restul de 1 548 de coroane fiind predat Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, reprezentată de vicepreș edintele acesteia, arhimandritul Miron Mihai Călinescu. Înț elegând rostul unei astfel de întreprinderi, dar intuind și potențialul care transcede filantropismul, el le îndemna pe binefăcătoarele celor sărmani să înființ eze o Societate a Damelor Române, asigurându-le de „sprijinul și binecuvântarea sa”. Însăși baroana Eufrosina Hurmuzachi¹³ le adresase acestora întrebarea: „D-voastră de ce nu fondați o societate? Asta era dorința a cea mai vie a soț ului meu, fiindcă sunt convinsă că damele din Bucovina, cu puterile unite, ar putea

⁹ I. Nistor, *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia*, în „Cultura Naț ională”, București, 1927, p. 6–7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ Isabella de Buchenthal-Dobrowolski (1835–1890) a fost soț ia lui Gheorghe, cavaler de Flondor și mamă a ș apte copii. Datorită poziției sociale a soț ului său, deputat în Dieta Bucovinei, s-a bucurat de respect și autoritate, dobândite prin corectitudinea exemplară a caracterului său, prin virtuțile civice și consecvența în păstrarea tradițiilor românești.

¹² Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 76.

¹³ Eufrosina von Petrino Armis (1819–1891) s-a născut în familia lui Eudoxiu Hurmuzachi. Este caracterizată drept o femeie cultă, iubitoare de artă, cu idei progresiste, care merita întreaga admirație a celor din jur. Primul dintre cei cinci copii ai săi a fost Dimitrie Petrino, viitorul poet.

lucra pentru înaintarea culturii poporului nostru. De aș fi mai tânără, aș fi și eu cu d-voastră”¹⁴.

În numărul din aprilie 1912 al publicației „Viitorul românelor”, T. V. Ștefanelli insistă asupra aspectelor „naționale” care motivaseră o astfel de inițiativă: „A fost destul ca damele noastre să-și arunce numai privirile în dreapta și în stânga, ca să vadă câte dureri sunt de alinat, câte suflete de mângâiat, câte ființe de crescut și de ferit de înstrăinare, căci moartea ce ne paște aici în țară este înstrăinarea de neam în urma pohoiului slav ce crește mereu și ca un polip cu mii de brațe ne tot împresură încet-încet, dar sigur, până nu mai dăm semn de viață. Damele noastre aveau ochi să vadă și vedeau. Vedeau și-și ziceau: ce frumoasă și binecuvântată ar fi munca care măcar în parte ar pune stavilă înstrăinării de neam și limbă și ar pune temelia pentru o creștere națională a copiilor din popor, ca și aceștia, la rândul lor, să dea piept cu dușmanii neamului și să crească generații conștiente de menirea lor și pregătite pentru lupta conservării de neam și limbă”¹⁵.

Stabilind o cronologie a evenimentelor, Sofia Ștefanovici fixează începuturile organizației în toamna anului 1888, atunci când Elena Popovici Logothetti¹⁶, Veronica Mitrofanovici, Ștefania Hurmuzachi, Aglaia Isopescul, Alma Volcinschi, Sofia Ștefanovici și Olga Grigorcea au pus bazele Societății Doamnelor Române din Bucovina. Un an mai târziu, în noiembrie 1889, s-a convocat o adunare în cadrul căreia a fost ales un comitet provizoriu¹⁷ de „doamne române din diferite stări, care să facă preparativele pentru înființarea acestei societăți și să elaboreze statutele. Din acest comitet făceau parte baronesa Eufrosina Petrino-Armis, Iulia Bumbac, Elisaveta Bejan, Minodora Coca, Aglaia Cosovici, Aristeia Grecul, Olga Grigorcea, baronesa Natalia Hurmuzachi, baronesa Ștefania Hurmuzachi, Aglaia Isopescul, Eugenia Olga Morariu, Agripina Onciul, baronesa Anisia Musteață, Fevronia Popescul, Elena Popovici, Elena Reus-Mîrza, Iosefina Seleschi, Sofia Ștefanovici, baronesa Victoria Stârcea, Sinclitichia Wojucki, Alma Volcinschi, Elena Voronca, Sofia Zaloziacka și Virginia Zurcan”¹⁸. După cum observa Dionisie Olinescu, mențiunea „doamne române din diferite stări” este generoasă, întrucât acest „comitet atât de imposant” reunea „în majoritatea sa [...] aristocrate române”. T. V. Ștefanelli precizase în materialul referitor la feminismul bucovinean – înțeles, mai întâi, ca „mișcare culturală” – că rolul de „fruntaș” le-a revenit „damelor noastre de vițel de boier”; însă și Societatea era formată din „soții de boieri, de preoți și de

¹⁴ Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 76.

¹⁵ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 55.

¹⁶ „Deșteptarea”, Cernăuți, nr. 10, 15/27 mai 1895, p. 78.

¹⁷ Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 77.

¹⁸ Dionisie O. Olinescu, *op. cit.*

intelectuali”¹⁹. Oricum, influența a politică a familiilor lor și substanțele lor venituri au favorizat aprobarea statutelelor de către Guvern, la 6 aprilie 1890. Adunarea generală a noii Societăți a fost convocată pentru data de 25 ianuarie/6 februarie 1891, la Cernăuți, acolo unde își avea și sediul. La ceremonia de constituire au luat parte 55 de „femei române” din Bucovina sau cele ce formaseră organizația „Românele din toate stările și toate timpurile”.

În numărul 10 din 15/27 mai 1895, ziarul „Deșteptarea” populariza scopul Societății, anume acela de a lucra „pentru sporirea înveștământului mai ales la partea femească a poporului român din Bucovina și pentru sporirea lucrurilor de casă, adică a felurilor țesături și cusuturi. Ca să ajungă la ținta aceasta, societatea îndemna pe părinți să-și trimită copiii regulat la școală, să dea stipendii și ajutoare, să tipărească cărți și alte scrieri folositoare, să încurajeze acele femei ce fac țesături și cusuturi frumoase,

dându-le daruri și grijescă ca aceste lucruri să se poată vinde”²⁰. Privind retrospectiv, Ștefanelli scria, la rândul său, despre interesul „doamnelor române” pentru „întărirea femeii tocmai din stratul larg și mare al țărânilor noastre”²¹. Cu alte cuvinte, menirea noii organizații de femei era „solitară”, culturală, filantropică și de interes obștesc românesc.

Veniturile societății urmau să se constituie de pe urma donațiilor, a organizării unor petreceri populare și a taxelor (cotizațiilor) membrilor de „cinci feluri” – după cum informa același periodic cernăuțean: „1) Membri fondatori, care plătesc numai o dată 50 fl.; 2) Membri de rând, cari dau pe an măcar 2 fl.; 3) Membri sprijinitori, care plătesc pe an măcar 1 fl.; 4) Membri de onoare și 5) Membri corespondenți, adică de aceia ce scriu și pe cari societatea îi alege prin țesăturile țării ca să fie de ajutor”²².

O primă condiție pentru funcționarea Societății a fost extinderea ei în întreaga Bucovina, prin deschiderea unor filiale în orașe și sate, iar aprobarea statutelelor de către Guvernul Țării, la 31 martie/12 aprilie 1891, a facilitat acest proces²³. Prima filială a Societății a luat ființă la Suceava, în decembrie 1891, sub conducerea

Veronicăi Mitrofanovici. În aceeași perioadă, Elena Popovici a deschis o filială la Stupca, iar Elena Voronca una la Mihalcea²⁴. Altele au apărut la Bilca, în 31 ianuarie

¹⁹ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 55.

²⁰ „Deșteptarea”, nr. 23, 1/13 decembrie 1894, p. 179.

²¹ T.V. Ștefanelli, *op. cit.*

²² Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 80.

²³ „Gazeta Bucovinei”, Cernăuți, nr. 3, 9/21 mai 1891, p. 3.

²⁴ Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 79.

1892 (prin grija Mariei Brăilean)²⁵, la Câmpulung Moldovenesc (în februarie 1892²⁶) și Siret (26 mai 1892²⁷). Până în 1906, presate de ceea ce doamnele române numeau „pericolul deznăționalizării românilor”, Societatea a ajuns să numere 30 de filiale, cu 230 de membri²⁸.

În ceea ce privește acțiunea caritabilă, care adăuga componentei feministe o dimensiune națională, specifică asociațiilor de femei create în provinciile românești aflate sub dominație austro-ungară, la numai un an de la crearea oficială a Societății, la 10/22 martie 1892²⁹, doamnele române au inițiat, la Cernăuți, un curs de limba română. Pentru subvenționarea sa, Victoria Grigorcea a oferit comitetului o rentă anuală de 200 de coroane³⁰. Dacă în anul 1892, cursul a fost frecventat de 142 de fete, în 1893 numărul lor a ajuns la 172, iar în 1894 la 217³¹. Limba română se preda timp de 7 ore pe săptămână, în localul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina³², iar la examene urmau să participe atât comitetul organizator, cât și părinții elevilor. Prima probă de acest fel s-a desfășurat la 24 martie 1893, sub îndrumarea învățătoarei Ștefania Turețchi. Examinarea cuprindea: „lectura, istorisirea bucatelor cetate, literatura, poetica, istoria după metoda biografică și, în urmă, cântarea”³³. Derularea acțiunii găzduite de unul dintre saloanele Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina a făcut-o pe vicepreședintele Sofia Ștefanovici să adreseze cuvinte de laudă la adresa celor interesați de învățarea temeinică a limbii române, „care este cunoscută și de străini ca o limbă frumoasă, dulce, plăcută și armonioasă”³⁴.

Un alt examen a fost ținut pe 18 iunie 1893, atunci când „fetițele cele mai mici au cântat, au dat o serie de răspunsuri din materiile mai intuitive și au declamat multe poezii potrivite priceperii lor”, apoi „s-au discutat câteva evenimente din istoria noastră, s-au vorbit despre câțiva literați, ale căror poezii au fost declamate”³⁵. Festivitatea s-a încheiat cu discursuri care încurajau frecventarea cursului, cu intonarea *Imnului poporal* și, evident, cu decernarea de premii elevilor meritoase. „Răsplata”

²⁵ „Gazeta Bucovinei”, nr. 8, 26 ianuarie/6 februarie 1892, p. 3.

²⁶ Idem, nr. 8, 6/18 februarie 1892, p. 3.

²⁷ Idem, nr. 37, 14/26 mai 1892, p. 4.

²⁸ Emilian Dan Petrovici, *Repetoriul societăților culturale-naționale românești din Bucovina (1848–1918)*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, vol. XX, 1993, p. 236.

²⁹ „Deșteptarea”, nr. 23, 1/13 decembrie 1894, p. 180.

³⁰ Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 80.

³¹ „Deșteptarea”, nr. 23, 1/13 decembrie 1894, p. 180.

³² Idem, nr. 5, 1/13 martie 1894, p. 34.

³³ „Gazeta Bucovinei”, nr. 22, 18/30 martie 1893, p. 2.

³⁴ *Raportul Societății Doamnelor Române, anii II–III*, 1893, p. 6.

³⁵ „Gazeta Bucovinei”, nr. 48, 20 iunie/2 iulie 1893, p. 3.

consta în rechizite, îmbrăcăminte și cărți de literatură română, din colecțiile Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina.

Intervenția Sofiei Ștefanovici pe lângă comitetul Societății a făcut ca 20 de școlărițe, „dintre cele mai sărace”, să fie primite în camerele laterale ale sălii de curs. Masa și gazda erau gratuite, iar supravegherea cădea în sarcina Catincăi Popescu, o preoteasă văduvă³⁶. Lua ființă, așadar, unul dintre primele internate de fete. Oricum, la Cernăuți, problema „adăpostirii” fetelor venite pentru studii era îngrijorătoare; acolo, scria Stefanelli, „este lucru de tot greu să afli gazde românești și se-ți dai copilul în case de oameni streini [...] unde poate deprinde orice lucru strein, poate auzi și deprinde chiar sudalme și batjocuri împotriva neamului nostru românesc, dară lucruri cari să priască nașiei noastre cu bună seamă că nu mai aude și nu mai deprinde”³⁷. Tocmai din această cauză, înființarea unei școli românești și a unui internat devenise o problemă vitală. Însuși Iancu cavalier de Volcinschi solicitase Dietei Țării „un sprijin bănesc din Fondul greco-ortodox”. Apelul rămânând fără niciun rezultat³⁸, „pe noi amar ne durea când vedeam copilele noastre române fără școală românească”³⁹ – notau corespondenții „Deșteptării”.

La 12 februarie 1894, boierul storoștean George Popovici a donat suma de 20 000 de coroane pentru construirea celor două clădiri⁴⁰. Cu 25 000 coroane, Societatea Doamnele Române a cumpărat o casă în Strada Armenească din Cernăuți, într-o „parte mai retrasă, dar foarte sănătoasă a orașului”⁴¹. Casa, reparată și transformată în „gazdă” pentru „copilele școlărițe”, a primit denumirea de „Internatul pentru fetițele române”, materializând astfel una dintre ideile fruntașelor organizației și devenind, potrivit presei vremii, o faptă de „vecinică pomenire și de iubire de neam”⁴². În data de 15 septembrie 1894, deschiderea internatului s-a făcut într-o atmosferă solemnă, noul locaș fiind „îmbrăcat cu flori și verdețuri, prin săli răsunau cântecele, iar cele 30 de fetițe pregătite în haine festive erau îngenunchiate, căci însuși Eminența Sa Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop și Mitropolit Doctor Silvestru Morariu sfințea casa și dădea Internatului binecuvântarea sa”⁴³.

³⁶ Idem, nr. 85, 28 octombrie/19 noiembrie 1893, p. 3.

³⁷ „Deșteptarea”, nr. 10, 15/27 mai 1895, p. 78.

³⁸ Idem, nr. 5, 1/13 martie 1894, p. 35.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 81.

⁴¹ *Școala română de fete în Cernăuți*, în „Familia”, anul XXX, nr. 9, 27 februarie/11 martie 1894, p. 106

⁴² „Deșteptarea”, nr. 60, 1/13 decembrie 1894, p. 2.

⁴³ Idem, nr. 17, 12/24 septembrie 1894, p. 135.

Organizarea Internatului era asigurată printr-un statut care fixa drept scop al așezământului acela „de a da copilelor de naționalitate română, care frecventează școlile din Cernăuți, locuință și vict, a preveghea purtarea lor, a sprijini și ușura prin acestea creșterea și cultura națională a tineretului femeesc”⁴⁴. Cele 30 de locuri – obținute prin concurs numai de către „copilele de naționalitate română, care au o purtare bună și dovedesc prin testimonii că au învățat cu succes bun și că sunt sănătoase”⁴⁵ – puteau fi gratuite sau cu taxă, cuantumul acesteia din urmă fiind fixat anual de comitetul Societății; suma trebuia să acopere costurile de „locuință, vict, luminat, încălzit și servit”. Hainele, cărțile, rechizitele, cursurile de limba franceză, italiană, engleză, desen și muzică instrumentală trebuiau suportate de părinții elevilor. Existau însă și câteva condiții cu caracter obligatoriu, precum frecventarea cursului de limba română și, eventual, înscrierea la „Școala de fetițe cu limba de instrucție română” – un deziderat mai vechi al Societății Doamnelor Române. Hrana, considerată a fi „variata și îndestulătoare”, se servea de patru ori pe zi, la orele 7.00, 12.30, 17.30 și 19.30, iar posturile „prescrise de biserica greco-ortodoxă” trebuiau respectate întocmai.

Și programul elevilor era unul extrem de riguros; el începea dimineața, la ora 6.00 în intervalul septembrie – martie și 5.30 în perioada aprilie–august, și se încheia în fiecare seară la orele 21.00. După dejunul de la ora 7.00 urmau cursurile și „o pauză de recreare până la masă” petrecută în muzeu sau grădină, apoi prânzul, pregătirea pentru cursurile din ziua următoare și, la sfârșit, cina. La orele 20.30, „la semnul clopoștelului, copilele se adună în muzeu la rugăciunea de seară”, iar la ora 21.00 „se sting luminile”. Prin „bunavoința directoarei sau a substitutei ei”, elevele puteau ieși în oraș sau puteau organiza, în grădină, „felurite jocuri”. De asemenea, ele aveau datoria de „a-și curăți singure îmbrăcămintele, a-și face patul și a ține curate dormitoarele și sala de instrucție”⁴⁶. Orice încălcare a regulamentului atrăgea „pedeapsa”, „dojana”, iar în caz de „repețire” urma „detragerea liberății”. Exmatricularea elevilor, generată de „purtarea necuviincioasă”, era discutată în comitetul Societății Doamnelor Române, dar numai după înștiințirea părinților.

În conducerea personalului internatului intrau trei persoane obligate să locuiască permanent în incintă: directoarea, locțiitoarea acesteia sau *substituta* și econoama. Directoarea, deopotrivă titulara cursului de limba română, era președinta Societății („instanța a doua în conducerea Internatului”), conlucrând, în același timp, comitetului, căruia îi raporta observațiile. *Substituta* sau locțiitoarea directoarei (*ex officio directora*) avea datoria de a respecta deciziile directoarei, iar economei îi

⁴⁴ „Gazeta Bucovinei”, nr. 60, 19/31 iulie 1894, p. 2.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

revenea sarcina de a întocmi registrele financiare și a se ocupa (împreună cu „un personal suficient”) de „prepararea” și „conservarea” alimentelor necesare instituției. Comitetul Societății trebuia să angajeze un medic în vederea asigurării serviciilor medicale și pentru „a dispune toate cele trebuincioase relativ la igiena internatului”. Dar dacă o elevă contracta o boală contagioasă, părinții ei erau avertizați și „ca să iae pe bolnavă din internat în tratament privat”⁴⁷.

„Gazeta Bucovinei” amintește de vizita din 25 iunie 1894 „a unei deputați uni Doamnelor Române, reprezentată prin vicepreședintele Sofia Ștefanovici, casiera Elena Eusebie Popovici și secretara Virginia Turcan, la noul conducător al guvernului țării, spre a-l saluta în numele întregii societăți”. Însuși contele Goess a promis că va sprijini, după puterile sale, realizarea obiectivului „binefăcătoral”⁴⁸. La 12 octombrie 1895, Internatul de fetițe a fost vizitat de contesa de Kielmansegg, soția conțelului

Erich Kielmansegg, guvernatorul Austriei de Jos, fostul prim-ministru și fiica doamnei Maria de Lebedeff. Pentru gazetarii români a fost uluitor comportamentul contesei care „față de elevele institutului era de o afabilitate și delicatețe extraordinară”⁴⁹. Documentele indică faptul că, până în anul 1912, internatul a asigurat 80 de locuri pentru eleve de la diferite școli, 40 dintre ele fiind scutite de orice taxă.

O altă inițiativă a Societății a fost deschiderea Pensionatului românesc, „în care fetițele ele să se poată cultiva în propria lor limbă românească și să se perfecționeze

într-însa”. Doamnele române au avut inițiativa de a distribui așa-numitele „cărămizi” în toată Bucovina, colectând 14 000 de coroane⁵⁰, fapt ce a făcut posibilă inaugurarea instituției la 1 octombrie 1896⁵¹. În *Regulamentul pentru Pensionatul de copile române în Cernăuți*, redat, în extras, în cadrul unui articol intitulat *Noul operă a Societății Doamnelor Române*, se preciza că scopul acestei instituții este acela de a „crește fiicele din clasa medie” într-un mediu familial, „prin întipărirea ideilor morale în sensul neamului nostru, cu graiul viu național, prin deșteptarea sentimentelor nobile ale iubirii de patrie, de neam, a sentimentelor estetice și morale, bazate pe percepțiile religiunii noastre”. Era modalitatea prin care Societatea Doamnelor Române încerca să „salveze onoarea și naționalitatea tinerelor mlădițe, a viitoarelor mame și temelii tari ale unui viitor mai bun pentru scumpul neam românesc”. Personalul Pensionatului de copile române era format dintr-o directoare, o guvernantă, o

⁴⁷ „Gazeta Bucovinei”, nr. 60, 19/31 iulie 1894, p. 2.

⁴⁸ Idem, nr. 47, 16/28 iunie 1894, p. 2.

⁴⁹ Idem, nr. 81, 10/22 octombrie 1896, p. 3.

⁵⁰ Sofia Ștefanovici, *op. cit.*, p. 86.

⁵¹ „Gazeta Bucovinei”, nr. 63, 8/20 august 1896, p. 3.

învăţ ătoare ş i alţ i câţ iva dascăli (fără a se preciza numărul lor). Înscierea era condiţionată de apartenenţă naţională (exclusiv naţionalitatea română), încadrarea în intervalul de vârstă de 7–15 ani ş i promovarea unui examen care să ajute la evaluarea cunoş tinţ elor tinerelor candidate. Programul era la fel de strict precum cel din Internat, el putând fi rezumat în următorul fel: „ecele se scoală vara la 6 oare, iar iarna la 6 ½ dimineaţ a. Rugăciunea de dimineaţ ă la 7 oare; mîncarea I la 7 ¼ oare; meditaţ iuni pînă la 8 oare; instructiunile de la 8–13 ş i de la 2–5 p.m. Oare suplimentare: de la 5–6 după amiază. Meditaţ ii seara pînă la 8, urmează rugăciunea de seară ş i culcarea la 9 seara. Recreaţ iuni: de la 9 ¾ –10¼ dimineaţ a; apoi de la 1–2, de la 4 ¾ – 5¼ ş i de la 8–9 seara ş i consistă în plimbări sau jocuri. La timp favorabil se fac plimbări în locuri sănătoase, vara excursii”⁵².

În schimbul a 25 de florini pe lună, ecele primeau adăpost, cinci mese pe zi, uniformă ş i instructiuni adecvate. Programa ş colară cuprindea discipline precum „religiunea; limba română (cetire, dictat, gramatica, stilistica ş i literatura); limba germană (cetire, dictat, gramatica, stilistica ş i literatura); limba franceză; istoria naturală (o parte româneş te, altă parte nemţ eş te); fizica (româneş te); geografia (româneş te ş i nemţ eş te); geometria (româneş te); aritmetica (româneş te ş i nemţ eş te); cîntare vocală (româneş te); desen fără stigmat; caligrafie (latin, curent); lucru de mînă (în oarele neocupate prin propuneri ş i meditaţ ii)”. Din cele 36 de ore prevăzute în planificarea săptămînală, şase erau alocate „lucrului la mînă, 5 – limbii române, 4 – limbii germane, cîte 3 – calculului (aritmeticii) ş i geometriei, limbii franceze”; în cîte două ore se studiau religia, istoria naturală, fizica, geografia, muzica vocală ş i desenul, iar caligrafiei îi era rezervată o oră. Cursurile suplimentare (cîte o oră săptămînal) erau cele de „politeţ e” ş i pentru „menagiul casei”. Toate împreună trebuiau să contribuie la „cunoaş terea generală a elementelor de ş tiinţ ă ş i pregătirea cunoş tiincioasă, spre a putea folosi la înaintarea în studii”⁵³.

Rezonând cu acţ iunile ş i intenţ iile Societăţ ii Doamnelor Române, deputatul Ion Ţ urcan a solicitat ajutorul parlamentarilor din Viena în vederea obţ inerii aprobării pentru deschiderea Ş colii populare de fete, cu limba de predare română. Dacă la 1 septembrie 1898, ş coala avea două clase, fiecare cu cîte două specializări, în 1899 numărul claselor a ajuns la trei. Aflate sub directoratul Eufrosinei Wilhelm, cele mai multe dintre cadrele didactice proveneau din rîndul fostelor ecele instruite în Internat. Ş i pentru că ş coala era frecventată de 80 de fete, suma necesară întreţ inerii sale se ridica la aproximativ 3 000 de coroane, bani pe care Fondul greco-ortodox îi putea aloca doar în parte⁵⁴.

⁵² Sofia Ş tefanovici, *op. cit.*, p. 82.

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem.*

La 1 octombrie 1902, Societatea a inaugurat un „Asil de copii români” destinat copiilor „încă neapți și de școală în limba și legea părintească”, proveniți din mediul muncitoresc specific sectorului nordic al Cernăuțului. Dacă administrarea azilului cădea în sarcina Ștefaniei Hurmuzachi, a Anesiei Mustatza și a Elenei Popovici, conducătoare era Ana Visteg, iar în fruntea Școlii Frobeliene se afla Aurora Filievici⁵⁵. Numărul copiilor cu vârste cuprinse între 3 și 6 ani a fost, inițial, de 10, el crescând treptat, până în 1906, la 50. Tot acolo, 16 eleve „sărace de la sate” găseau adăpost și hrană. Cazarea, întreținerea și mâncarea „simplă, însă destulă și sănătoasă” erau susținute de o subvenție de la Dieta Țării și de colecte și daruri. Și pentru că și în partea de sud a Cernăuțului „lipsurile păturii de jos a populației orașenești românești erau imense, zădărniciind o creștere adecvată, decentă, a copiilor”, la 1 iunie 1906⁵⁶, Societatea a deschis un al doilea astfel de așezământ în „suburbiul Mănăsterește”, sub atenta supraveghere a lui Nicu cavalier de Flondor și Lilli Flondor⁵⁷.

Evident, Societatea a întreprins diverse acțiuni caritabile, strângând fonduri pentru ajutorarea copiilor sărmani cu alimente, îmbrăcăminte și rechizite școlare. De altfel, sărbătorile religioase din calendarul ortodox erau un bun prilej pentru împărțirea de daruri; astfel, de „ziua Sfântului Ștefan”, în anul 1895, „școlerii săraci” din Clocucica au primit „papuci, ciubote, mantale, scurteice și materii de fuste în preț de peste 150 de florini”⁵⁸. Donațiile erau făcute de fiecare filială, în prezența comitetului Societății, a autorităților locale și a „poporenilor și poporencelor”. Alte venituri se obțineau în urma reuniunilor la care se organiza bazarul. Iată cum se reflecta, în același periodic orădean condus de Iosif Vulcan, o astfel de manifestare desfășurată la 2 martie 1894, în folosul Școlii de fetițe din Cernăuți: „Bazarul a reușit splendid și a produs pentru scopul numit peste 2 500 fl. Damele vindeau în șatre tot felul de obiecte”. Sunt apoi nominalizate persoanele care se ocupau de „beuturi receritoare”, „prăjituri”, „tutungerie”, „industrie națională”, „chioscul de cafea”, „șampanie”, „bufet” etc.⁵⁹.

Și pentru că a doua componentă specificată în statutul și scopul Societății era aceea de a spori lucrurile „de casă, adecă a felurilor țesături și cusături”, dintre inițiativele pentru păstrarea portului tradițional amintim încurajarea folosirii

⁵⁵ *Raportul anual al comitetului Societății „Doamnelor Române” din Bucovina*, anul XIII, septembrie 1903 – august 1904, Cernăuți, 1904.

⁵⁶ *Raportul anual al comitetului Societății „Doamnelor Române” din Bucovina*, anul XV, septembrie 1905 – august 1906, Cernăuți, 1906.

⁵⁷ „Gazeta Bucovinei”, nr. 16, 10/23 iunie 1906, p. 2.

⁵⁸ „Deșteptarea”, nr. 1, 1/13 ianuarie 1895, p. 10.

⁵⁹ „Familia”, anul XXX, nr. 9, 27 februarie/11 martie 1894, p. 106.

vopselurilor extrase din „ierburi și tulpine care nu se distrugau nici prin apă, nici prin focul soarelui”, păstrând astfel „caracterul vechi național al modelelor adevărat românesci, căci ele au produs și admirația străinilor”⁶⁰. În acest sens, la 1 iunie 1899 se deschidea *Cursul de croit și cusut albituri*, condus de Elena Eusebie Popovici, „gratuit și numai pentru fetele române”.

Societatea a încurajat populația de la sate să trimită la Cernăuți „cele mai frumoase țesături și cusături”⁶¹, ca reacție la ceea ce „Gazeta Bucovinei” numea „pângărirea” industriei de casă și „amenințarea influenței ei negative a modei”⁶². În 1886, la Expoziția din Cernăuți, vizitată de Altețasa arhiducele Carol Ludwig, protectorul expoziției și ministrul Agriculturii, contele Falkenhayn, cei doi au petrecut „mai ales în pavilionul industriei de casă, unde își espuse lucrurile de casă. Bogăția ornamentațiilor de pe cămeșile și celelalte îmbrăcăminte, cum și de pe covore, încântă foarte mult pe augustul oaspe”. În nota transmisă revistei „Familia”, Dimitrie Olinescu nota că, „într-un unghișor al pavilionului espuse dna de Grigorcea mai multe foteluri acoperite cu brâncerăși brodate. Aceste foteluri, cum și mai multe alte lucruri din pavilion le cumperă Al. Sa”⁶³. Și în aprilie 1899, publicul cernăuțean a fost plăcut surprins cu o Expoziție de păpuși în costum românesc⁶⁴, reprezentând portul din toate părțile Bucovinei și Moldovei. Succesul acestei întreprinderi a fost amplificat de inițiativa unei renumite firme vieneze de a livra acest costum dincolo de hotarele provinciei. La Expoziția de industrie casnică și artă populară⁶⁵, deschisă la 9 noiembrie 1905 în sălile Muzeului din Viena, una din cele șase încăperi a fost destinată Bucovinei. Decorarea „în stil românesc” presupunea acoperirea pereților „cu scoarțe și icoane bătrânești împodobite cu busuioc”. Grinda „era încărcată cu lăicere, iar dulapul cu blidar era plin cu farfurii originale. În mijlocul odăii erau stativele (războiul) și o tânără îmbrăcată în costum național explica celor curioși cum se țese. Vizitatorii erau tare încântați de produsele industriei casnice care erau de o frumusețe netăgăduită: pânzeturile, ștergarele, năframele, catrințele, scoarțele”. Grație acestor rezultate, care veneau să suplimenteze politicile integratoare ale administrației imperiale, Societatea a devenit membră a unei Asociații pentru propagarea industriei casnice femeiești a tuturor

⁶⁰ Idem, nr. 11, 6/18 februarie, p. 3.

⁶¹ „Deșteptarea”, nr. 23, 1/13 decembrie 1894, p. 180.

⁶² „Gazeta Bucovinei”, nr. 15, 16/29 decembrie 1897, p. 2.

⁶³ Dionisie Olinescu, *Expoziția iunea din Cernăuți*, în „Familia”, anul XXII, nr. 38, 1886, p. 457.

⁶⁴ „Patria”, Cernăuți, nr. 10, 11/23 aprilie 1899, p. 79.

⁶⁵ Idem, nr. 51, 5/17 decembrie 1905, p. 7.

provinciilor austriece⁶⁶ din Viena, aflată sub înaltul protectorat al arhiducesei Maria Josefa, care avea depozite permanente cu țesături și cusături bucovinene destinate vânzării în Viena, Berlin și Londra. De asemenea, prin intermediul altei firme vieneze, țesături și cusături bucovinene au ajuns să fie cumpărate și admirate în Germania, Anglia, Elveția și America, iar la expozițiile din Viena (1905) și Berlin (1909) expozate similare au fost premiate.

În această acțiune, care luase, în timp, amploare au fost antrenate, conform *Raportului anual al comitetului Societății Doamnelor Române din Bucovina*, peste „300 de femei și fete din Cernăuți, Storojineț, Câmpulung, Dorna etc.”⁶⁷ sau, potrivit Olgăi Ștefanovici, 500 de femei. Oricum, în anii 1909 și 1910 veniturile Societății, provenite din valorificarea produselor industriei de casă, au ajuns la aproape 20 000 coroane⁶⁸. Suma totală se ridica la 10 – 12 000 de coroane pe an, în 1909, din care 6 000 reprezenta venitul celor ce munceau efectiv. Acestor fonduri li se adăugau cele provenite din administrarea a 17 fundații precum: „George cav. de Popovici”, „Parascheva și Mihalachi de Repta”, „Aurora Tomovici născ. Gribovici, Eugeniu – Arista – Sinclitichia – Eufrosina Gribovici”, „Constantin și Isabella de Flondor”, „Constantin de Stamati-Ciurea”, „Louis conte Logothetti”, „Fundațiunea Tit și Fani de Onciul”, „Iubiliară Francisc Iosif I”, „Dr. Grigori Onciul, Victor baron Styrcea, Hortense și Dimitrie ca. de Costin, Nicolae Ursachi”⁶⁹.

Nu întâmplător, entuziasmată de acțiunile doamnelor române, „tinerimea românească universitară din Viena” scria într-o „felicitare telegrafică”: „Exprimăm entuziasmul apărătoare ale demnității naționale vecinic conștiente de chemarea lor, sentimentele de admirație și de iubire fraternală. Trăiască viitoarele matroane ale românismului! Tinerimea română vieneză”⁷⁰. De asemenea, la 10 iulie 1899, „Colonia română din Viena, întrunită în seara festivă a promoției d-lui Vaida Voievod la gradul de doctor în medicină” transmite următoarea felicitare: „Iubitelor surori! Când mormântul era săpat pentru înmormântarea întregii națiuni, ați ridicat fruntea plină de mândrie, dovedind adversarilor deja triumfători, că mai vibrează în inimile june acel sentiment de demnitate, care nu suferă umilirea românilor pe propriul teritoriu. Entuziasmul cu care urmăriți lupta disperată arată că spiritul lui Ștefan cel Mare a

⁶⁶ *Raportul anual al comitetului Societății Doamnelor Române din Bucovina*, septembrie 1909 – august 1910, Cernăuți 1911, p. 6

⁶⁷ Idem, septembrie 1908 – august 1909, Cernăuți 1, 1909, p. 6.

⁶⁸ Olga Ștefanovici, *op. cit.*, p. 175.

⁶⁹ *Raportul anual al comitetului Societății Doamnelor Române din Bucovina*, septembrie 1909 – august 1910, Cernăuți 1911, p. 6

⁷⁰ „Patria”, nr. 288, 20 iunie/2 iulie 1899, p. 3.

aprinș scânteia salvatoare, ce a pătruns ca fulgerul în noaptea întunecoasă, respândind lumină asupra fătaletor împrejurări; reînvierea virtuț ilor străbune i-au pus în uimire pe duș manii cei mai crunți ai neamului nostru. Felicitându-ve cordial, ve strigăm: «Înainte sub stindardul tricolor, Providenț a ni-a rezervat încă un rol pe pământul acesta»⁷¹. Iar rolul despre care aminteau autorii acelor rânduri avea să se concretiza în alte și alte acțiuni caritabile și naț ionalistice, timp de încă două decenii, până la înfăptuirea Unirii din 1918.

⁷¹ Idem, nr. 294, 7/29 iulie 1899, p. 2.

DOAMNELE ROMÂNE DIN BUCOVINA: ELITISM, FILANTROPISM, MILITANTISM (1891–1918)*

HARIETA MARECI-SABOL

Romanian Ladies of Bukovina: elitism, filantropism, militancy (1891–1918)

(Abstract)**

As in the Romanian countries in the first decades of the nineteenth century, or in the other provinces of the Austrian Empire, in Bucovina the Romanian women's presence out of the strictly domestic concerns became visible after 1848. The exhortations of the 1848 generation repeatedly addressed to women to engage in action to modernize the country, finally got answers. If initially, two Bucovinian ladies (Elena Popovici Logothetti and Natalia Hurmuzachi) were engaged in philanthropy that exceeded the limits of the province, in 1877 is recorded the existence of a committee of 12 members, in order to help those on the front Russo-Romanian-Turkish war. Some periodicals reminded of their love and zeal contributed to the success of the independence war. Establishing a chronology of events, the beginnings of the organization are mentioned in the fall of 1888, when *Society of Romanian Ladies from Bukovina* was founded. A year later, during a meeting, was elected a provisional committee charged with drafting statutes. The Society's goal was to contribute to the education and employment of women in Bukovina, and to perpetuate the Romanian tradition through domestic industry. In other words, the purpose of the new organization of women was „solitary”, cultural, and philanthropic.

Regarding charity, which add a national scope to the feminist component, specific to associations of women created in the Romanian provinces under Austrian domination, the Romanian ladies started in Czernowitz a Romanian language course, and have founded some „pensionates” and boarding schools for girls, as well as an asylum for Romanian workers' children. And because the second component specified in the statute and the purpose of the Society was to increase the „homemade” production, or various kinds of fabrics and seams, in order to preserve the traditional clothing through folk costumes. The Society encouraged the rural population to send to Chernivtsi the „finest products” in response to what was called as „negative influence of fashion”. Thanks to these results, which came to supplement the integrative

* Comunicare susținută la Simpozionul științific internațional „Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX–XX. 150 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, organizat de Institutul „Bucovina” în colaborare cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava și Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Rădăuți–Cernăuți, 28–29 iunie 2012.

** Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

policies of imperial administration, the Society became a member of a „domestic women industry Association of all Austrian provinces” in Vienna, under the Archduchess Maria Josefa High Protectorate who have permanent Bucovinian storage of seams for sale in Vienna, Berlin and London.

Keywords: Bukovina, Society of the Romanian Ladies, elitism, filantropism, militancy.